

Nyelvészet és valóság.

Azok a feladatok, amelyek elé a társadalom- és természet-tudományokat népi demokráciánk állítja, azok a perspektívák, amelyeket a nép állama a kutatás számára nyit, szükségessé tesz, hogy az egyes tudományágak képviselői tisztázzák tudományuk elméleti alapjait, kutatómunkájuk célját és mindezzel összefüggésben azt a viszonyt, amelynek az elméleti jellegű kutatómunka és a szocializmusért való harc konkrét szükségletei között ki kell alakulnia.

Az alapvető kérdéseknek és feladatoknak ilyen tisztázása — amely egyben, elkerülhetetlenül, lelkiismeretvizsgálat is — a nyelvtudomány területén sem maradhat el. Kétségtelen, hogy a filozófia, az irodalomtörténet, a történettudomány területén elméleti és módszertani fordulat van útban Magyarországon és egyes területeken ez a fordulat, hála marxista tudósok munkájának, már bekövetkezett. Annál sajnálatosabb, hogy ez a fordulat, amely ugyanakkor a valósághoz való egészséges viszony kialakulását is hozza magával, a nyelvtudomány területén nemesak, hogy nem következett be, hanem annak éppen legnevesebb és speciális kutatási területeinken vezető szerepet vivő tudósaink — egy-két kivételtől eltekintve — még szükségét sem látszottak mindeddig érezni.

Az ideológiai tisztázás és az ideológiai és módszertani kérdésekhez való határozott állásfoglalás elmaradásának súlyos következményei lehetnek. A szaktudomány „leválhatik“ a konkrét igényekről, ideológiailag egyértelműen reakcióssá, módszertanilag formalistává válik, művelői pedig a tudomány elméleti továbbfejlesztésének igényét is elvesztik. Ezzel párhuzamosan elkerülhetetlenül kifejlődik a nem-nyelvészeknél egy olyan álláspont, amely — többé-kevésbé tudatosan — egyenértékű a nyelvészet társadalmi funkcióinak kétségbevonásával. Fontos pedagógiai, szociális funkciók kielégítetlensége, az ideológiai front lényeges pontjainak betöltetlensége persze a maga negatív módján a progresszív, a valósággal eleven kapcsolatot tartó

nyelvtudomány szükségességét bizonyítja, csak éppen a nyelvészeknek is tudatosítaniuk kell magukban ezeket a hiányokat és meg kell találniuk a hiányok kiküszöbölésének útját.

Ha az eddigi helyzetet jellemeznünk akarjuk, legelőször is ki kell emelni, hogy zavaros és tisztázatlan — lényegében véve pedig nagyjából és egészében negatív — volt a magyar nyelv-tudomány viszonya a marxista-leninista elmülethez és tudományos módszerhez, valamint ennek egyetlen sikeres alkalmazásához, a szovjet nyelv-tudományhoz. Az elméleti tisztázatlanságot esetenként egy bizonyos „társadalmi“ frazeológia alkalmazása¹⁾ vagy pedig ú. n. „progresszív“ témák választása leplezte. Folyóirataink — nagyon helyesen — közöltek a szovjet nyelvészetet ismertető cikkeket, foglalkoztunk szovjet nyelvészeti cikkek lefordításával és közreadásával, anélkül azonban, hogy ez az ismertetés komoly kihatással lett volna a folyó nyelvészeti munkára, anélkül, hogy komoly formában felvetődött volna a kérdés: milyen módon kell a tanulságokat levonni: anélkül, hogy udvarias bókoláson kívül komolyan veendő, pozitív állásfoglalás és értékelés lett volna található a szovjet nyelv-tudománnyal kapcsolatban.²⁾ Voltak persze pozitív jelek is és ezeket sem volna helyes elhallgatni. Ilyen pozitívum volt, hogy egy-egy elméleti megnyilatkozásban legalább az őszinte

¹⁾ Csak egy példa: a Magyar Nyelvőr 1949. évfolyamának 2. számában a 95—96. és a 102—103. oldalakon, különböző szerzők tollából jegyzeteket találunk a következő témákról: orosz jövevényszavak (szpasziba, stb.); adalékok az *elvtárs*, *eszmeforradalom*, *néptanácskozás* szavak történetéhez. Mindez még nem volna baj, ha nem ez a néhány kultúrtörténeti jellegű érdekesség *helyettesítené* (eltekintve egy, a szovjet nyelv-tudományról szóló ismertető cikktől) a füzetben a marxista tudományosságot.

²⁾ Jelentősebb ismertetések: Gáldi László két cikke a Magyar Nyelvőr 1948. 5. és 1949. 2. számaiban, az első cikk Marr-ról, a második Mescsaninovról. Részletek tekintetében mindkét cikk jól értesült, ugyanakkor a szerző szemmel láthatólag nem képes kiemelni a szovjet nyelvészet mély elméleti jelentőségét, viszonyát a marxista-leninista módszerhez; nem állítja be a szovjet nyelvészet múltbeli eredményeit a szovjet nyelvészet azóta lefolyt fejlődésének perspektívájába és ezáltal namis képet ad; frázisokon kívül nem igyekszik az általa ismertetett anyagból a magyar nyelvészetre vonatkozó tanulságokat levonni. Kétségtelen persze, hogy a két cikk a pusztá ismertetéssel így is jelent egy bizonyos pozitívumot. L. ezenkívül Kacnyelszon kitűnő történeti összefoglalásának (A szovjet általános nyelvészet harminc éve) magyar fordítását: Magyar Nyelv, 1949 I. 11 köv. old.

ideológiai nyugtalanság, az őszinte keresés jelei mutatkoztak; pozitívum volt, hogy foglalkozni kezdtünk a szovjet nyelvészet ismertetésével; pozitívum az, és lényeges pozitívum, hogy a Tudományos Tanács, majd a Tudományos Akadémia keretében ráléptünk a tudományos tervezés útjára és legalább terveinkben számbavettük már a gyakorlati szükségességeket és a szovjet nyelvtudomány tanulságait. Komoly, előremutató jelentősége van annak is, hogy a decemberi Nyelvészkongresszuson egybegyűlt nyelvészeink egyhangúan elismerték a marxizmus-leninizmus nyelvészeti alkalmazásának, a szovjet nyelvtudomány követésének szükségességét.

Nem feladatunk itt a magyar nyelvtudomány mai állásának részletekbe menő ismertetése és kritikája. Azt hisszük azonban, hogy nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy nyelvtudományunk, a pozitívumok ellenére, ma még nagyjából és egészében *rés* a kultúrfronton, amelyen keresztül zavartalanul áramlanak be tudományos közgondolkodásunkba a reakciós filozófiai, pszichológiai, anthropológiai irányzatok; nyelvtudományunk ma még nagyjából és egészében nem teljesíti azt a feladatot, amelyet az ideológiai harcban teljesítenie kell.

Ennek a cikknek a keretében megkíséreljük megállapítani azokat a feladatokat, amelyeknek elvégzése véleményünk szerint szükséges ahhoz, hogy ez a tudomány átítatódjék a párt-szerű tudományosság szellemével és pozitív, konkrét szerepet tudjon a reakciós ideológiák elleni harcban, a szocializmus építésében betölteni.

Tekintettel azonban arra, hogy ezeknek a feladatoknak megfogalmazása lehetetlen azoknak az elméleti alapoknak áttekintése nélkül, amelyekre a marxista nyelvtudománynak épülnie kell, szükséges, bármennyire meghaladja is erőnket ez a vállalkozás, hogy megkíséreljük számbavenni a marxizmus-leninizmus nyelvészeti alkalmazásának alapvető problémáit, azoknak az eredményeknek fényénél, amelyeket a szovjet nyelvtudomány ezen a téren elért.

I.

A nyelvtudomány legelső feladata, hogy vizsgálata tárgyának, a nyelvnek társadalmi funkcióját megállapítsa és ezáltal meghatározza a nyelvnek a társadalmi valósághoz és a társadal-

mat mozgató erőkhöz való viszonyát. *Általánosságban* ez a kérdés már a marxizmus-leninizmus klasszikusainak kijelentéseiben megoldottnak tekinthető. A felelet alapvető elemeit Marx és Engels korai műve, a Német ideológia tartalmazza elsőnek: „*úgy találjuk — olvassuk a szövegben¹⁾ — hogy az embernek „tudata“ is van. Ez azonban nem eleve adott valami, mint „tisza“ tudat. A „szellem“ kezdettől fogva „megátkoztatik“ az anyaggal, amely itt megmozgatott levegőrészek, hangok, röviden: a nyelv formájában jelentkezik. A nyelv éppoly régi, mint a tudat; a nyelv a gyakorlati, más emberek számára is létező, tehát számomra is létező valóságos tudat és a nyelv, éppúgy, mint a tudat, csak a más emberekkel való érintkezés szükségletéből keletkezik.*“

Hegel logikájának néhány megállapításához írt jegyzetében Lenin utal néhány évtized múlva azokra a tudományos lehetőségekre és feladatokra, amelyeket a nyelv és a tudat Marx és Engels által is megállapított összekötöttsége jelent: „*A gondolkodás és a nyelv viszonya... — jegyzi fel Lenin²⁾ — A gondolkodás története = a nyelv története?*“ Sztálin pedig a következőket írja „Anarchizmus vagy szocializmus“ c. művében (Összegyűjtött művek, magy. kiadás I. k. 329—330 o.) *Az állatoknál... az érzékelés képessége... lassan tudattá változott, szervezetük és idegrendszerük fejlődésének megfelelően. Ha a majom mindig négy lábon járt volna, ha nem egyenesítette volna ki a hátát, akkor utódja — az ember — nem tudta volna szabadon használni tüdejét és hangszalagjait és így nem tudott volna beszélni, ami gyökerében megakadályozta volna tudatának kifejlődését.*

A marxizmus klasszikusainak a nyelvre vonatkozó kijelentései — amelyekből három kiragadott idézetet itt közöltünk — zseniális útmutatásként szolgáltak, de nem oldották meg a szaktudósok helyett a feladatokat.

A szovjet nyelvészeti iskola megalapítójának, a néhai Marr akadémikusnak legnagyobb érdeme és a társadalom-tudományok történetében döntő cselekedete, hogy tanításában és kutatómunkájában a nyelvtudomány egyik központi kérdésévé tette — sőt azt mondhatnánk, hogy a központi kérdésévé — a nyelv és a tudat, a nyelv és a gondolkodás viszonyának problémáját. Meg-

¹⁾ *Deutsche Ideologie*. francia fordítás alapján idézve: Editions Costes, Oeuvres complètes de Karl Marx, Oeuvres philosophiques, tome VI. p. 168.

²⁾ В. И. Ленин, Философские тетради, Огиз 1947. 63. old. alapján fordítva.

állapításai szerint a nyelvet és a tudatot a forma és a tartalmi dialektikus viszonya köti egységbe; a nyelv a maga már Marx által is hangsúlyozott anyagszerűségében formai oldala természetesen ennek a dialektikus egységnek.

Mit jelent ez az álláspont a nyelvtudomány szempontjából? Azt jelenti, hogy a nyelvvel foglalkozó tudomány legfőbb elméleti feladata a nyelv és a tudat, a nyelv és a gondolkodás konkrét kapcsolódási formáinak vizsgálata, a nyelvi forma és a tudati tartalom dialektikus mozgásának és kölcsönhatásának vizsgálata. Jelenti azt, hogy a nyelvi anyagnak a tartalmi szempont figyelembevétel nélküli vizsgálata a valóságot meghamisítja, a nyelvi forma mozgását magyarázhatatlanná, „öntörvényűvé“ teszi. Ezen a ponton éles megvilágításban látszik a polgári nyelvészet módszereinek szoros viszonya a polgári gondolkodás fetisizáló jellegéhez: gondoljunk csak arra, hogy Marx is a nyelvet hozza fel analógiaként az áru-fétis elemzésénél.¹⁾ Mint ahogy a polgári gondolkodás az emberek közötti valóságos társadalmi viszony helyett a dolgok közötti viszonyt látja az áru-fétis esetében, éppúgy kezeli a polgári nyelvészet mitikus és önkényes módon mozgatott, autonóm birodalomnak a pusztán társadalmi terméknek tekinthető nyelvet. Ez a beállítottság mélyen befolyásolja azután a polgári nyelvészet tudományos módszereit. Jellemző pld. a polgári nyelvészetre, hogy ú. n. standardmunkáiban még ma is — legyen szó akár leíró, akár történeti, akár összehasonlító nyelvtanról — a tudati elemekkel legközvetettebb kapcsolatban lévő, legfelszínesebb és ezért legkönnyebben öntörvényűnek tekinthető hangtani részt kezeli legelőször és leg részletesebben és abból építi tovább a pusztán leíró jellegű alak-
tant és — a többi részhez képest felületesen, futtában kezelt — mondattant. Mescsaninov a Szovjet Tudományos Akadémia nemrégén lezajlott nagyjelentőségű nyelvészeti vitáján mutatott rá ennek az eljárásnak hamisító és veszélyes voltára.²⁾ Nyilvánvaló, hogy ez a módszer a nyelv leírásánál és a nyelvi tények magyarázásánál a tartalom és a forma dialektikus egységének természetes, elsődleges megnyilvánulásait, a szót és a mondatot, elszikkasztja és — az esetleg ellenkező értelmű kijelentések ellenére — a hangállapot öntörvényű, legjobb esetben fiziológiai

¹⁾ Lásd Tőke, Szikra kiadás, I. 85 o.

²⁾ Известия Ак. Наук, Отд. лит. и яз. Т. VII. вып. 6., 476—477.

determináltságúnak tekintett változását teszi meg végső fokon magyarázó elvnek, kiegészítve azt egy idealista kezekben csak „deus ex machina“-ként felhasználható pszichológiai törvénnyel, az „analógikus változások“ elvével.

A nyelvnek a tudattal való dialektikus összefüggése továbbá azt jelenti, hogy a nyelvi forma nagy általánosságban a tartalom mozgási törvényeit követi, azt jelenti, hogy a nyelvnek a társadalom mozgási processzusában elfoglalt helyét a tudathoz való viszonya határozza meg. Tehát: a nyelv fejlődését a társadalmi-gazdasági környezet határozza meg, de nem közvetlenül, hanem a tudaton keresztül, mint az emberi tudatot meghatározó tényező. Tekintve, hogy a társadalmi-gazdasági környezet fejlődése nem egyenesvonalú, nem „evolutív“ jellegű, hanem mennyiségi változások minőségi változásokba való ugrásszerű átcsapása jellemzi, természetes, hogy a tudat és annak dialektikus „másik oldala“, a nyelv, szintén változik, mégpedig a) a társadalmi lét által meghatározott irányban, b) a mennyiségi változásokon alapuló minőségi változásokon keresztül. Minőségi változásokon mennek át az emberiség története folyamán a tudat és a nyelv normái; minőségi változásokon mennek át a tudat szelektáló és csoportosító szempontjai, az észlelt és elindítandó folyamatokhoz való állásfoglalása stb., és természetesen, ettől függően, mindennek nyelvi kifejezése. A nyelvállapot minőségi változásának tana, a nyelv minőségi, „stadiális“ változásokon keresztül való fejlődése Marr-nak egyik alapvető tanítása volt.

Általánosságban tehát a nyelv helyét a következőképpen határozhatjuk meg: a nyelv mint az emberi érintkezés legfontosabb eszköze,¹⁾ a tudatnak formális, mások által is érzékelhető és ezáltal a beszélő számára is létező gyakorlatba áttett dialektikus „másik oldala“, a tudattal dialektikus egységet képez, a nyelv és tudat dialektikus egységét pedig az emberek társadalmi léte határozza meg. A nyelv és a tudat történelmi fejlődését mennyiségi változások minőségi változásokba való átcsapása jellemzi (stadiumok, stadiális változások). Mindez azt jelenti, hogy — a társadalom fejlődési törvényei, a társadalmi lét és a tudat viszonyának általános jellegzetességei mindenütt

¹⁾ Lásd Lenin, A nemzetek önrendelkezési jogáról, Válogatott művek. magy. kiad. I. 316. o.

azonosak lévén — a formális differenciák ellenére, a nyelvfejlődés törvényei minden nyelvre vonatkozóan azonosak: ezt a tényt nevezik a szovjet nyelvészek Marr nyomán a „glottogonikus folyamat egységének“.

Marr munkássága során számos olyan kérdésben, amelyhez a polgári nyelvtudomány sohasem tudott eredményesen hozzájárulni, döntő fontosságú felfedezésekig jutott: itt elsősorban a nyelveredet kérdéseire, az őstörténet nyelvi vonatkozásaira, a nyelv és a materiális kultúra viszonyára gondolunk. Természetes, hogy Marr alapvető érdemei mellett sem tudhatta a marxista-leninista elméletet *mindenütt* konkretizálni a valóságos nyelvi anyagon.

A szovjet nyelvészeti iskola nagy alapítója, Marr, tudományos pályájának végefelé, a 20-as években, jutott el — a marxista-leninista elméletre és széleskörű nyelvészeti tudására támaszkodva. — ezeknek a tételeknek általános, a marxista igényeknek teljesen megfelelő megfogalmazásáig. Utódjának, Mescsaninov akadémikusnak jutott az a szerep, hogy Marr örökségét továbbfejllessze. Az elmélet alkalmazása a konkrét nyelvi anyagra, valamint a nyelvi anyag vizsgálatából leszűrődő sok új elméleti tétel számos olyan problémát vetett fel, amely a szovjet nyelvészeti iskola figyelmének középpontjába került. Kacnyelszon kitűnő összefoglalása ¹⁾ bemutatja több ilyen fontos kérdéshez való állásfoglalás fejlődését a szovjet nyelvtudomány történetében. Mi itt, anélkül, hogy a Kacnyelszon által már előadottakat ismételni akarnánk, elkerülhetetlen vázlatossággal és önkényességgel ki szeretnénk emelni három olyan kérdést, amelynek felvétele véleményünk szerint leginkább jellemző a szovjet nyelvtudományra és amelynek Szovjetunió-beli megoldása példamutató kell, hogy legyen a magyar nyelvészet számára is.

Ezek a kérdések:

1. A nyelv-tudat viszony konkrét meghatározásának kérdése; a stadiális változások általános jellemzésének kérdése.
2. A történeti és összehasonlító módszertan kérdése, kü-

¹⁾ Magyar Nyelv, 1949 április, 11. és köv. old.

lönös tekintettel a polgári nyelvészettel kapcsolatos állásfoglalásra.

3. A nyelvészet és a szocialista gyakorlat kapcsolatának kérdése.

1. A nyelv és a tudat kapcsolatának általános elmélete számtalan fontos megoldandó részletkérdést vet fel: melyik nyelvi kategória az, amely a tudathoz legközvetlenebbül kapcsolódik és amelynek változása alapvetően irányadó a nyelvi fejlődés egészére nézve? Melyik nyelvi kategória megváltozása tekinthető a stadiális változás ismertető jegyének; tekintve, hogy a nyelv és a tudat kapcsolata nem mechanikus, hanem dialektikus, jelenti-e szükségszerűen egy-egy nyelvi kategória létezése a megfelelő tudatkategória létezését, és megfordítva, egy tudatkategóriának megvan-e okvetlenül a maga formai-nyelvi megfelelője?

A szovjet nyelvészetnek ezekhez a lényeges és egymással összefüggő kérdésekhez való állásfoglalása nagyjelentőségű fejlődésen ment át a huszas évek közepe óta. Saját álláspontjuk magasabb szintre való emelésével, annak kritikus, dialektikus meghaladásával a szovjet nyelvészek a haladó, saját normáit bátran megdöntő szocialista tudományosság ragyogó példáját adták.

Marr, mint erre Kacnyelszon is utal,¹⁾ a tudati tartalom legtisztább nyelvi megnyilatkozását, a nyelv valódi ideológiai tartalmát a szavak jelentésében, a szójelentések kölcsönös viszonyaiban, fejlődésében látta. A stadiális változások jellemzőjét ennek megfelelően a szavak jelentésstrukturájának megváltozásában kereste. Ez az előfeltevés sikeres vizsgálati módszerhez vezetett és sikerült általa rámutatni a nyelvfejlődés törvényszerűségeire. Sikerült rámutatni néhány jelentős és érdekes folyamatra: eredetileg mágikus vagy totemisztikus jelentéskategóriáig nyúló szavak például a fejlődés folyamán jelentésükben leszűkülnek, mágikus-religiózus tartalmukat elvesztik, specializálódnak, „technikalizálódnak“. Így például a latin *ius* szó eredetileg minden bizonnyal mágikus formulát, varázsszöveget jelentett (erre mutat a belőle származott *iurare* ige: a mágikus formulát kiejteni tehát: esküdni). Később a *ius* szó egyszerűen

¹⁾ Kacnyelszon. id. munka 20 old.

jogot jelentett, tehát minden mágikus erőtlől eltekintve, általában kötelező érvényű szabályok összességét. Sikerült a jelentés-tani analízissal kimutatni, hogy a szavak általában konkrét jelentésüket változtatják ugyan, de az általuk különböző korokban jelentett különböző tárgyak vagy fogalmak a különböző társadalmi viszonyok között azonos jellegű társadalmi funkciót töltenek be (funkcionális szemantika). Így például a latin *pecunia* szó (nyilvánvaló kapcsolatban a *pecus* szóval) eredetileg állatot, állatállományt jelent, később egyszerűen pénzt. Másik példa: a latin *seruus* szó rabszolgát jelentett, de egyenes leszármazottja, a feudális viszonyok között kialakult francia *serf* már jobbágyot.

Tudjuk azonban, hogy Marr élete végefelé érdeklődésével a mondattan, a szintakszis felé fordult. Érthetőek azok az okok, amelyek miatt a pusztán jelentés-tan nem volt elegendő arra, hogy a nyelvnek és tudatnak viszonyát, a nyelv ideológia-jellegét megvilágítsa. A jelentés-tan, bár érdekes és jellemző eseteket képes csoportosítani, nem mutatja meg önmagában a nyelv szerkezetét, hiszen a szó „szótári“ jelentése csupán a valóságos használatok tömegének „lerövidítése“, absztrahálása, a valóságban pedig a szó csak mondat tagjaként fordul elő. A szójelentés tehát sokmilliónyi mondatjelentés mesterségesen kiragadott, elszigetelt része; a mondatokon belül pedig a szójelentés nemcsak a mondatban előforduló egyéb szavak jelentésével való bonyolult kölcsönhatásokon keresztül kristályosodik ki, hanem egyúttal függvénye annak a *mondattani* szerepnek is, amelyet az illető szó általában a mondaton belül játszik. Megfordítva: a szó jelentése bizonyos fokig már magában foglalja annak a szerepnek ismertető jegyeit is, amelyet az illető szó tipikus esetekben a mondatban betölt: a szójelentés tehát ugyanakkor, amikor függvénye számtalan mondatbeli használatnak, meghatározója is nagy mértékben a szó mondattani felhasználhatóságának.¹⁾

Nyugodtan fel lehet tételezni, hogy a mondat, a tényleges beszédnek a mindenkori helyzethez, a beszélő mindenkori intenciójához rugalmasan alkalmazkodó egysége közvetlenebbül,

¹⁾ Erre vonatkozólag l.: И. И. Мещанинов: Члены предложения и части речи, Москва-Ленинград, 1945, 5—6 old.

zavaró tényezőktől mentesebben tükrözi a maga tipikus szerkezetében a beszélők gondolkodási technikáját, mint a szójelentés.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a szemantikai kutatások fölöslegessé válnak: egyszerűen csak arról van szó, hogy a nyelvészeti vizsgálatban — amelynek elkerülhetetlenül a nyelv szerves egészére kell irányulnia — a nyelv egészére éppoly éles — vagy talán még élesebb — fényt vet a mondatanhól kiinduló tartalmi analízis, mint az attól egyébként is elválaszthatatlan szójelcmtés-vizsgálat. Nyilvánvaló például, hogy az a jelentésváltozás, amely a *habere* igét a francia *avoir* óriási fogalomköréig és sovány tartalmáig vitte, nem választható el a segédige-funkció kifejlődésétől.

A mondatan felé fordulás, mint mondtuk, elméletileg még Marr életében történt: ennek a fordulatnak a gyakorlati nyelvészeti munkába való átvitele azonban Marr tanítványainak, elsősorban Mescsaninovnak érdeme.

Mescsaninov a mondat szerkezetből, mint lényeges jegyet és alapvető kategóriát a logikai alany és a cselekvés (valamint a cselekvés tárgya) közötti viszony kifejezési módzatait emelte ki. Ezt a szempontot tette a nyelvek osztályozásának és egyben a nyelvek kronológiai, stadiális periódizációjának kritériumává. Az a viszony, amelyet a tudat a cselekvő alany, a cselekvés és a cselekvés tárgya között lát, valóban jellemző állásfoglalása a tudatnak, jellemző vonása a termelési erők és a termelési viszonyok által meghatározott gondolkodási technikának. „Az ember és a természet viszonyának különböző formái a termelési aktusban... és ezzel kapcsolatban azok a különböző módok, ahogy az ember az őt körülvevő világban saját helyzetét tudatosítja... a cselekvő alany, az általa végzett munka-aktus, a tudatát meghatározó praktikus, hasznos tevékenységben való szerep... különböző felfogását hozzák magukkal... Ez határozza meg a cselekvő alany kifejezésének különböző módjait a mondatban“.¹⁾

Eszerint sorolhatók a nyelvek *nominativus*-os csoportba (az alannyal egyezik az állítmány; az alany és az állítmány kifejezési módja nem változik, bármilyen legyen is a logikai alany viszonya a cselekvéshez, ill. a cselekvés tárgyához, céljához:

¹⁾ И. И. Мещанинов: Глоттогонический процесс и проблема стадивальности, Изв. АН. оля. 1941. 3. 27 old.

ilyenek általában az indo-európai rendszerhez tartozó nyelvek), az *ergativusz*-os csoportba, (az alany vagy az állítmány, vagy mindkettő, formájában is kifejezi a logikai alany és a cselekvés, ill. a cselekvés tárgya közötti viszony főbb logikai árnyalatait; a kifejezhető kategóriák — affektivitás, tárgyas, tárgyatlan cselekvés, birtoklás stb. — megválasztása természetesen különböző a különböző nyelvekben. Ilyenek pld. általában a kaukázusi jafetita nyelvek, stb.) Ezek az azonos kifejezésbeli típusok természetesen a különböző nyelvekben a lehető legkülönbélebb, legváltozatosabb formákban jelentkezhetnek: a formális technika különbsége mögött a mondattani viszonyok hasonlósága rejtezhetik. Eredetileg Mescsaninov az egyes szerkesztési típusoknak megfelelő stadiális korszakok létezését tételezte fel, és a megfelelő korszakok között határozott kronológiai sorrendet állapított meg.

A nyelv-tudat kapcsolódásra és a stadiálitás problémájára vonatkozó általános elmélet új formát Mescsaninov egy 1947-es cikkében kapott, amely¹⁾ a kutatást új kérdések világos felfelé felvetésével lényegesen előrevitte.

Ebben a cikkben Mescsaninov rámutat arra, hogy a nyelveknek az alany-tárgy viszony kifejezési módozatai szempontjából való osztályozása helyes ugyan, mert lényeges, a gondolkodási technikához közvetlenül kapcsolódó kifejezési módozatot ragad meg — ugyanakkor azonban ez az osztályozás nem felel meg ökvelelően — sőt általában nem felel meg — a kronológiai periodizációnak, a stadiális felosztásnak: ezeket a mondattani típusokat nem lehet egyben az egyes nyelvekben szükségszerűen bekövetkező, kronológiailag körülírható nyelvállapotok, stádiumok ismertető jegyeinek felfogni. Előfordul, hogy egy nyelven belül többféle mondatszerkesztési eljárás található: így például a gruzban a jelenidőt nominativusz-os, az *aoristos*-t ergativusz-os, a multidőt dativusz-os (affektív) szerkesztéssel fejezik ki. Nyilvánvaló, hogy nem lehet azt állítani, hogy a gruz egyszerre három stádiumban van, még akkor sem, ha a háromféle szerkesztési mód különböző történelmi korszakokból származik.

Rámutat Mescsaninov arra is, hogy ha stadiális változásnak

¹⁾ И. И. Мещанинов: Проблема стапальности в развитии языка. Изв. АН. оля. VI. (1947). 3. 173—188 old.

a nyelv szerkezetének az egész nyelvre, annak minden részére kiható minőségi változást tekintjük, ilyen változás végbemehet anélkül is, hogy maga az alany-cselekvés-tárgy viszony kifejezési módja, elszigetelten tekintve, megváltoznék. Így például az ó-angol domináló szerkesztési típusát tekintve éppúgy nominatívusz-os jellegű nyelv, mint a modern angol, ennek ellenére kétségtelen, hogy a két nyelvállapot két különböző, tisztán elválasztható stádiumba tartozik: flektáló, szintetikus jellegű nyelvből izoláló jellegű, analitikus tendenciájú nyelv lett.

A nyelv valóságos fejlődésének közelebbi vizsgálata, a vizsgálati módszerek tökéletesítése a nyelv és a gondolkodás kapcsolódásának kérdésében is új távlatokat nyitott. Kétségtelen, hogy a cselekvő és cselekvés nominatívisztikus felfogása, amely a cselekvőt és a cselekvést, a cselekvés jellegétől, irányától függetlenül mindig azonos formai jegyekkel fejezi ki, más gondolkodási módszert tételez fel, mint például az ergatívisztikus nyelvek közül azok, amelyek négy különböző formát adnak a cselekvő-cselekvés-tárgy viszonyoknak a különböző gondolati és érzelmi árnyalatoknak megfelelően (a dagesztáni jafetita nyelvekben — a lazg-ot kivéve — különböző szerkesztési jegyeket használnak a tárgyas, a tárgyatlan, az érzelmet jelző és a birtoklást jelző állítmányok mellett). Ugyanakkor, mint ezt Mescsaninov megjegyzi, kétségtelennek tekinthető, hogy ma ezek a különbségek nem jelentenek felfogásbeli, tudatkategóriabeli különbségeket. Bizonyos, hogy pld. egy valamilyen dagesztáni nyelvet beszélő kolhozparaszt gondolkodási technikája a cselekvő-cselekvés-tárgy viszony felfogásában nem tér el egy, a nominatívisztikus orosz nyelvet beszélő kolhozparasztétól. Másik példa: mai nyelvhasználatunkban úgy tűnik, mintha a magyar nyelv éles különbséget tenne az olyan cselekvések között, amelyek meghatározott tárgyra irányulnak és az olyanok között, amelyek meghatározatlan tárgyra irányulnak; a francia pld. semmi hasonló megkülönböztetést nem ismer (je vois, je vois une maison, je vois la maison; de magyarban: látok, látok egy házat, látom a házat). Nyilvánvaló első látásra, hogy ezek a különbségek ma már csak formai különbségek, semmi élő tudati háttérük nincs: nem kétséges, hogy egy huszadik századi magyar vasmunkás éppen úgy fogja fel a cselekvő személy és a cselekvés tárgy közötti viszonyt mint francia szaktársa.

Mescsaninov megállapítja, hogy a különböző szerkesztési típusok feltehetőleg azt a felfogást tükrözik, amely a szerkesztési típusok *keletkezési processzusának pillanatában* az uralkodó felfogás volt az illető nyelvet beszélő társadalomban. A tudatkategóriák azóta stadiális jellegű változáson vagy változásokon mentek át, formai ábrázolásuk azonban megkövesedett, pusztá kifejezési technikaként fennmaradt.

Persze nem az egész nyelvi szerkezet „kövesedik meg”, hanem csak annak egy-egy része. A magyar nyelv a határozott névelő kifejlesztésével rugalmasan követte a gondolati kategóriák változását egy olyan korban, amelyben a „tárgyas ragozás” már bizonyosan nem felelt meg semmiféle tudatkategóriabeli vonásnak.¹⁾

Az új tartalom nyomására megkövesedett szerkesztési módok természetesen tökéletesen megváltoztatják eredeti értelmüket, mint ez a magyar tárgyas ragozással történt, vagy pedig egy bizonyos késéssel formai-materiális jellegükben is kiszorulnak, mint ezt a névragozás maradványainak ellűnése mutatja a francia nyelvben. A régi és az új harcának ez az egyik mechanizmusa a nyelven belül.

Nem csupán azt kell aláhuzni, hogy egy-egy szerkesztési típus, egy-egy nyelvi kategória létezése nem jelenti okvetlenül a megfelelő tudatkategória *egyidejű* létezését: azt is meg kell jegyezni, hogy tudatkategóriák létezhetnek anélkül, hogy a nyelv *szerkezetében* tükröződjének. A „látható” és a „láthatatlan” jelentéskategóriáit mindenki meg tudja különböztetni: ugyanakkor a nyelvek általában megelégednek a látható-láthatatlan ellentét lexikális rögzítésével anélkül, hogy ezeknek a kategóriáknak befolyása volna a nyelv alaktanára és mondattanára. Van azonban egy északamerikai indián nyelv — jobban mondva, az északamerikai civilizáció nagyobb dicsőségére valószínűleg csak *volt* —, a *kvakiutl*, amelyben a mutató- vagy névelőszóval való megjelölésnél elkerülhető a szükséges, hogy alaktani szempontból megkülönböztesse a beszélő: a szóbanforgó tárgy vagy személy látható-e számára vagy sem.²⁾

¹⁾ Klemm Antal: Magyar Történeli Mondattan (2) 319 o. szerint a magyarban a névelőhasználat nagy vonalaiban a XV. századra alakult ki.

²⁾ L. Franz Boas, Handbook of American Indian Languages, Part 1. pp. 527—532. (Washington, Government Printing Office, 1911.)

Mindez természetesen rengeteg nyitott kérdést vet fel: milyen erők hatása „merevít” meg egy-egy nyelvi kategóriát, míg más területeken a nyelv megőrzi változó készségét formai téren is? Mi határozza meg, hogy egy-egy tudati kategória a szavak tartalmán keresztül fejeződik csak ki, míg más kategóriák kifejeződnek a nyelvszerkezetben is? Mi határozza meg az egyes nyelvek között ezen a téren uralkodó különbségeket? Ha a stadiális változás nem okvetlenül a cselekvő-cselekvés-tárgy viszony kifejezésének megváltozásából indul ki, mi határozza meg azt, hogy egyes változások jelei és elindítói lehetnek az egész nyelvi szerkezetet átformáló minőségi változásoknak, míg mások egyszerűen csak mennyiségi eltolódásnak tekinthetők?

A Szovjetunió tudósai az egyes nyelveken végzett részletes történelmi-formai leírás, a formák pontos tartalmi analízise, a formai-tartalmi egységek társadalmi és tudati háttérének marxista vizsgálata után különböző szerkezetű, különböző rendszerbe tartozó nyelvek között végeznek összehasonlító vizsgálatokat: evvel világosan megmutatják azt az utat, amelyen a fenti kérdések megoldásához el lehet jutni. Mescsaninov nemrég kijelentette, hogy a szovjet nyelvészetben ma már a nagy szintetizáló, összehasonlító munkának előkészítése folyik.

2. Ezek az elvi alapok természetesen a polgári nyelvészetétől gyökeresen különböző módszertani szempontokat és történeti felfogást követelnek, jobban mondva a polgári nyelvészet módszertani szempontjainak és történeti felfogásának határozott elvetése nélkül nem is jöhettek volna létre.

Az az álláspont, mely szerint a nyelv és a tudat dialektikus egységét a társadalmi lét határozza meg, eleve lehetetlenné teszi, hogy a nyelvet önmagában, autonóm, öntörvényű létezőként vizsgáljuk. Ennek az álláspontnak alapján nem csak a nyelv — és ezáltal a nyelvészet — autonómiáját hirdető polgári irányzatokat kell elvetni, hanem azokat a polgári iskolákat is, amelyek a nyelvet összekötik ugyan valamilyen nyelven kívüli, pszichológiai, „logikai”, „szociológiai”, kultúrtörténeti faktorial, de csak azért, hogy azt a nyelvvel együtt elszakítsák a termelési erők és a termelési viszonyok által való alapvető meghatározottságtól. Ilyen, a valóságot meghamisító, lényegükben véve idealista — legjobban esetben részlet-voltuk miatt eltorzított részlet-igazságokat megmutató — irányzatoknak bizonyulnak ezek szerint nemesak

a neogrammatikus és saussuriánus iskolák, hanem a különböző pszihológista irányzatok is, a lényegükben véve fajelméleti meg-alapozottságú ethnopszichológiai irányzatok, a fenomenológiai vagy logicista inspirációjú nyelvészeti tanítások, a „Wort und Sache“ irányzat stb. stb. vagy ezeknek olyan módszertani kinö-vései, mint pld. az esztéticista vagy pszihológista stiluskutatás.

Természetesen, mint ahogy a különböző idealista irány-zatok csak variációi, színárnyalatai az idealizmusnak és lénye-ges vonásaik a főképp terminológiai jellegű látszatkülönbségek ellenére is közösek, éppúgy a polgári nyelvészet összes modern és kevésbbé modern irányzata csak álcázott, a kor ideológiai divatjaihoz és szükségleteihez alkalmazott formája egy alapvető, formalisztikus, idealista, a nyelvi jelenségeket elfetiszáló nyelv-szemléletnek. A XIX. század végefelé a neogrammatikus iskola, amely a kivételt nem ismerő hangtörvények és az analógiás vál-tozások egymási kiegészítő mechanikus tanával igyekezett a nyelv formai mozgásának „önműködő“ gépezetet adni, a maga idejében, mint ezt Mescsaninov is megállapítja, relatív haladást jelentett a nyelvet „természeti jelenségként“ kezelő nyelvészettel szemben. A neogrammatikusok után azonban már visszafejlődés, dekompozíciót jelentett Saussure, akinek megjelenése nem véletlenül esik egybe társadalmi-politikai síkon az imperializmus kifejlődésével. Saussure jel-elmélete, a nyelvet a valóságos tár-sadalmi alaptól elszigetelő szociológizmusa, a nyelvi jel „önké-nyes“ voltáról szóló tanítása véglegesen és egyértelműen ide-alista vágányra terelte a polgári nyelvtudományt; műve a polgári nyelvtudományon belül lényegében véve ma is a fő hatóerőnek tekinthető: a polgári általános nyelvészet legtöbb „új“ elmélete egyenes vonalban vezethető vissza a Saussure által kifejtett el-vekre.

Ez az oka annak, hogy a Szovjetúnió nyelvészei, akik ki-tűnően ismerik a polgári nyelvészet legújabb fejleményeit, a polgári nyelvészet kritizálásánál támadásaikat ma is egyrészt a neogrammatikusokra, másrészt Saussure-re összpontosítják, azaz azokra az iskolákra és kutatókra, akik és amelyek a legvilágo-sabb, legtípikusabb módon képviselik a polgári nyelvészet alap-elveit.

A materialista nyelvészet elveinek következetes alkalma-zása elkerülhetetlen ellentétbe kerül a polgári nyelvészet néhány

alapvető tételével. A legfontosabb ezek között az ú. n. ősnyelv-teória. Ez az elmélet — amelynek első tudományos formáját természetesen az indo-európai nyelvészet területén találjuk — az egyes nyelvek közötti szerkezeti és lexikális hasonlóságokat arra vezeti vissza, hogy az illető nyelvek egy közös, feltételezett ősnyelvnek leszármazottai. Ez a felfogás mélyen befolyásolta magát a kutatási módszert: a polgári összehasonlító nyelvészet csak a közvetlenül, formális szempontból összevethető elemeket vette alaposan szemügyre, az összehasonlításra nem alkalmas formák majdnem teljes mellőzésével; az ősnyelv teóriára támaszkodva olyan „törvényeket“ állapított meg, amelyek segítségével a valóban meglévő nyelvi anyagon formális és tartalmi szempontból egyaránt erőszakot elkövetve, tömegével állapíthatta meg a feltételezett, „csillagos“ alakokat és a feltételezett „elveszett“ nyelvi kategóriákat. A nyelvi anyagnak formalisztikus, fetisizáló kezelése és az ősnyelv-teória a maga könnyen áttekinthető, egyszerűsítő, schematizáló szerkezetével nemcsak kiegészítik, hanem feltételezik egymást a polgári nyelvészetben. A formális, a tartalmi szempontot tekintetbe nem vevő nyelvi analízis nem tudja a különböző nyelvek közötti párhuzamokat és hasonlóságokat a társadalmi fejlődés egységes törvényeire, a társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok bonyolult alakulására visszavezetni: kénytelen tehát a hasonlóságokat mechanikus azonosság feltételezésével, azaz közös származással magyarázni, annál is inkább, mert az ilyen jellegű magyarázat fajelméleti színezeténél fogva kiválóan alkalmazkodik a polgárság mindenkori sovíniszta vagy imperialista törekvéseinek elméleti szükségleteihez.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a nyelvi jelenségek dialektikus materialista értelmezése nemcsak nem teszi szükségessé a közös ősnyelv feltételezését, hanem azzal egyenesen összeférhetetlen. Az ilyen analízis nem választja el a nyelv történetét az emberiség materiális történetétől, amely őstörténeti fokon nem nagy, nemzetszerű egységek széthasadását, hanem ellenkezőleg kisebb, laza szerkezetű egységek bonyolult keveredések, kereszteződések, stb. útján nagyobb egységekké való alakulását mutatja. A materialista analízis egyébként lényegesen új megvilágításban látja a nyelvek közötti hasonlóságok és különbségek kérdését: a közös ősnyelv posztulálása nélkül köze-

ledve a vizsgálandó anyaghoz, ki tudja mutatni a formai hasonlóságok mögötti gyakran igen mély tartalmi különbségeket, de ugyanakkor formális különbségek mögött meg tudja látni az emberi gondolkodás és társadalom történetének közös jegyeit; a szerkezetbeli azonosságokat vissza tudja vezetni ezekre a közös jegyekre, közös törvényszerűségekre; nagyobb figyelmet tud fordítani az egyes nyelveket az azonos rendszerbe (azonos „családba“) tartozó nyelvektől elválasztó jegyekre; különböző rendszerbe tartozó nyelvek összehasonlításával meg tudja látni a tartalmi, sőt néha formai hasonlóságokat a különböző nyelvszisztemeken keresztül is, amire a főképpen egy-egy rendszeren, „családon“ belül maradó polgári nyelvészet rendszeresen nem képes.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a marxista nyelvészet tagadná vagy elfelejtené az egy rendszerbe tartozó nyelvek közötti alapvető párhuzamokat és hasonlóságokat. A materialista nyelvészet azonban rámutat arra, hogy ezeknek a párhuzamoknak az illető nyelvek közös származásával való magyarázata felületes, vázlatos, hamisító egyszerűsítése a valóságnak: a szerkezetbeli, mondattani, tartalmi párhuzamokat ezek között a nyelvek között a párhuzamos társadalmi fejlődés és a tudatkategóriák párhuzamos alakulása magyarázza. Az azonos rendszerbe (családba) tartozó nyelvek közötti közös lexikális, formai elemek létezését az őstörténet bonyolult, állandóan mozgó viszonyai, együttélések, kereszteződések, keveredések, termelési technikák terjedése, cserekereskedelem kifejlődése stb. stb. árnyaltabban, bonyolultabban, de a valósághoz hívebben magyarázza, mint valamilyen mítikus ősnép és nem kevésbé mítikus ősnyelv feltételezése.

3. Azt hisszük, az eddigiekből is nyilvánvaló, milyen feladatokra vállalkozik a továbbiakban is a szovjet nyelvészet az elmélet, a kutatás terén. Az egyes nyelvek történetének alapos, a tartalmi, ideológiai elemeket figyelembe vevő, dialektikus materialista vizsgálata, a nyelvek pontos tartalmi-formai leírása, a közös rendszerbe tartozó nyelvek összehasonlító vizsgálata, különböző rendszerek összehasonlító vizsgálata, mindezeknek alapján a nyelv és a tudat kapcsolódási módozatainak konkrét leírása és a nyelv-tudat dialektikus egységét meghatározó törvényszerűségek vizsgálata a társadalom materiális életével való

kapcsolatukban; a nyelv és a tudat minőségi, stadiális változásainak általános leírása és pontos jellemzése; a nyelvi formák sokféleségének összehasonlító vizsgálata tartalmi elemektől való egységes meghatározottságukban; az osztályviszonyok nyelvi tükröződésének vizsgálata: mindez — és sok egyéb kérdés — foglalkoztatja a Szovjetunió nyelv tudósait. A szovjet nyelvészet ezeknek a feladatoknak alapvető részét már elvégezte és eddigi eredményei kezekednek a további sikerről.

Kétségtelen, hogy a szovjet nyelvészet eddigi eredményeit csak a szocialista gyakorlattal való kapcsolat alapján tudta elérni és ugyanakkor elméleti munkája mély következményekkel járt a gyakorlatra nézve.

Itt röviden és vázlatosan rá szeretnénk mutatni azokra a pontokra, amelyek véleményünk szerint jellemzően mutatják be a szovjet nyelvtudomány kapcsolatát a szocialista gyakorlattal.

a) Pedagógiai kérdések. Ez különös élességgel merül fel a soknyelvű Szovjetunióban: az orosz nyelv tanításával a nemzetiségi iskolákban, a nemzeti nyelvek tanításával ki kellett mélyíteni a Szovjetunió, népei közötti testvéri egyvetértést; ezeket a nyelveket úgy kellett tanítani, hogy a különböző nemzeti formák mögött meg lehessen látni az alapvető tartalmi egységet. Ilyen módon a nyelvészet helyes pedagógiai alkalmazása a proletár internacionalizmusra való nevelés egyik eszköze.

b) Igen nagyszámú, a cári elnyomás által kipusztulásra, kulturális elmaradottságra kárhuztatott népet kellett a proletárdiktatúra államának írással ellátni. Már a nemzeti nyelvek írással való ellátása is nagyigényű nyelvészeti feladat volt; még nagyobb munka volt azonban ezekről a soha nem vizsgált nyelvekről leíró nyelvtanokat szerkeszteni és ezeket a nyelveket az írásbeliséggel járó új fejlődési szakaszon átsegíteni. Ez a munka és ezeknek a nyelveknek rendkívül gyors fejlődése írással való ellátottságuk után természetesen a szovjet nyelvészet számára óriási elméleti tanulságokkal is járt. Ezeknek a fiatal kultúrnyelveknek további ápolása ma is egyik fő feladata a szovjet nyelvészeknek.

c) A tudatos nyelvművelés, az anyanyelvi oktatás stb. terén a szovjet nyelvtudomány mindent megtesz, hogy a nyelvet minél nagyobb tömegek kezében — Sztálini szóval — a fejlődés és a harc hatékony eszközévé tegye.

d) Más tudományok segédtudományaként is fontos és bizonyos esetekben döntő szerepe van a szovjet nyelvtudománynak. Fontos segédtudománya a marxista-leninista történetírásnak és elsőrendű szerepet kap az őstörténeli kutatásoknál.

Lenin már idézett jegyzete útmutatás arra nézve, hogy a marxista nyelvészetnek lényeges szerepe lehet az emberiség gondolkodás-történetének, a tudat-normák történetének kidolgozásánál. Ezen az alapon a szovjet nyelvészet fontos ideológiai fegyverré kovácsolódik a reakciós pszichológiai és gondolkodás-pszichológiai irányok elleni harcban.

II.

Alig szükséges, hogy mindezek után részletesebben kitérjünk arra a viszonyra, amelynek véleményünk szerint a magyar nyelvtudomány és a szovjet nyelvtudomány között ki kell alakulni.

A szovjet nyelvtudomány élenjáró tudomány. Elsőnek sikerült a marxista-leninista tudományosság módszertani és elméleti alapvetéseit a nyelvészetben belül alkalmaznia: elméleti téren olyan mély problémák felvetéséig jutott el, amelyeknek a polgári nyelvtudomány még létezéséről sem volt képes tudomást venni, kutatómunkájában korszakalkotó tudományos jelentőségű feladatok végrehajtására vállalkozhat és máris olyan eredményekre tekinthet vissza — gondoljunk csak Marr műveire, Mescsaninov hatalmas általános nyelvészeti munkásságára, az eddig többé-kevésbé ismeretlen nyelveket feltáró és rendszerező nyelvtanok egész seregére — amelyek páratlanul állnak a maguk nemében; gyakorlati munkája terén hatalmasan előmozdítja a Szovjetunió népeinek kölcsönös megértését, segít fejleszteni és alakítani a Szovjetunió sok fiatal kultúrnyelvét.

Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvtudománynak elsőrendű feladata, hogy saját fejlődésére nézve levonja mindazokat a következtetéseket, amelyek a szovjet nyelvészet fejlődéséből és eredményeiből levonhatók. A magyar nyelvtudomány módszertani és ideológiai alapvetése csak a marxizmus-leninizmus lehet, a marxizmus-leninizmus alkalmazására nézve pedig a nyelvtudományon belül a szovjet nyelvészet példaadó. A magyar nyelvészet számára tehát a szovjet nyelvészet nem *egy* lehetséges

nyelvészeti iskola, hanem a módszertanilag, ideológiailag élenjáró és követendő nyelvészeti iskola.

Nyilvánvaló, hogy itt nem másolásról van szó. A szovjet nyelvészet konkrét útját sok tekintetben meghatározták a hatalmas Szovjetunió által adott lehetőségek: az igen nagyszámú, legkülönbözőbb nyelvi típusokba tartozó nyelvek hatalmas és sokoldalú, közvetlenül vizsgálható anyagot adtak a szovjet nyelvészeknek. Világos, hogy ezek a lehetőségek, ezek az alkalmak Magyarországon nem léteznek. Szükségeink sem azonosak: utaltunk arra, hogy a Szovjetunió nyelvészeti munkásainak sok írásbeliséggel nem vagy alig rendelkező nyelvet kellett írással ellátni és az írásbeliséggel járó strukturális meg-
rázódatáson átsegíteni. Ez egyben felbecsülhetetlen fontosságú megfigyelési terület is volt a szovjet nyelvészeknek. Nyilvánvaló, hogy ezek a szükségletek sincsenek meg országunkban: a Magyarországon beszélt nemzetiségi nyelvek kivétel nélkül egyben fejlett írásbeliséggel rendelkező nyelvek is, vagy legalábbis ilyen nyelveknek nem túlságosan excentrikus tájnyelvi változatai. Kétségtelen, hogy a magyar nyelvészeknek — anélkül, hogy országunk természetadta lehetőségeitől valamiféle egyoldalú provincializmusba engednék magukat szorítani — kutatásuk tárgyát másképpen kell megválasztaniuk, mint a szovjet tudósoknak.

Egy másik fontos szempont: a szovjet nyelvészet, mint minden igazi marxista tudomány, nem zárt dogmarendszer, hanem állandóan fejlődő, saját magát önkritika segítségével magasabb szintre emelő, új tények alapján bátran újító tudomány. Nem véletlen, hogy ugyanakkor, amikor Marr korszakalkotó, nagyjelentőségű megállapításait követik, amikor magukat Marr tanítványinak vallják, a szovjet nyelvészek túlhaladták Marr tanításainak bizonyos homályos részeit (a négy fonetikai alap-
elem elmélete) — ezzel párhuzamosan persze éles harcot folytatnak azok ellen, akik Marr tanításainak alapvető, marxista-leninista tartalmát utasítják vissza vagy hallgatják el. Láttuk, hogy maga Mescsaninov mostanában módosítja bizonyos pontokon saját — még nem is olyan régi — stadiálitás-elméletét. A Szovjetunió nyelvészetének története iskolapéldájául szolgálhat az objektív igazság dialektikus megközelítésének. Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvészek méltatlan tanítványai lennének a szovjet nyelvészeknek, ha azoknak tanításait

dogmává merevítve ismertetnék, ha nem a dialektikus materialista módszert, a gyakorlattal, az osztályharc ideológiai frontjával való szoros kapcsolatot, a tudományos pártszerűséget tanulnák el a szovjet nyelvészeti iskolától, hanem ha annak eredményeit 10—20 évvel ezelőtti, a Szovjetunióban túlhaladott formájukban próbálnák átültetni Magyarországra.

Nyilvánvaló az is, hogy mindez nem egyenlő a polgári nyelvészet felhasználható eredményeinek egyszerű sutbadobásával. Ez nemcsak szükségtelen, hanem lehetetlen is volna. A polgári nyelvészet túlhaladása nemcsak megengedi, hanem feltételezi a polgári nyelvészet ismeretét, felhasználható eredményeinek magasabb szinten való továbbfejlesztését. A polgári nyelvészet az elmúlt száz év alatt egyelőre nagyrészt pótolhatatlan anyaggyűjtő és leíró munkát végzett; a Szovjetunió nemzeti nyelvein végzett kutatásokon kívül a legtöbb nyelvészeti kutatásnak polgári tudósok által végzett előmunkálatokra kell ma még kénytelen-kelletlen támaszkodnia. Ez szükségessé teszi a polgári általános nyelvészet és módszertan pontos, kritikus ismeretét, mert csak így lehet a polgári nyelvészet torzító hatását az anyagon felismerni és azt megfelelő kritikával marxista szintézis számára felhasználhatóvá tenni.

Elsőrendű feladata nyelvtudományunknak a szovjet nyelvészet és a marxista nyelvfilozófia ismertetése. Szükséges, hogy tudományos közvéleményünk rendszeresen tudjon, megfelelő fordítások alapján, tájékozódni a szovjet nyelvtudomány mindenkor legújabb fejleményeiről, az új cikkekről, könyvekről stb. Szükséges, hogy minél több nyelvészünk ismerkedjék meg eredetiben a szovjet nyelvészeti munkákkal; szükséges, hogy nyelvészeink minél rendszeresebb munkával alapozzák meg illetve fejlesszék tovább marxista-leninista elméleti felkészültségüket.

Azt hisszük, hogy a nyelvtudomány általános feladatainak és a magyar nyelvészet speciális körülményeinek összevetéséből meglehetősen világossággal adódnak azok a feladatok, amelyeket a magyar nyelvtudománynak végre kell hajtania és világosan látszanak azok a változások, amelyeken nyelvésztünknek „menetközben“ át kell mennie, hogy a szóbanforgó feladatok végrehajtására alkalmas legyen.

Mint minden marxista nyelvészetnek, a kialakuló új magyar nyelvészetnek is feladata, hogy a rendelkezésére álló kon-

krét nyelvi anyagot dialektikus materialista módszerrel vizsgálva, fényt próbáljon deríteni a nyelv és a gondolkodási technika, a nyelv és a tudat kapcsolódásának problémájára, a társadalmi lét meghatározó erejének konkrét útjára. Ezeket az általános feladatokat természetesen nem absztrakt spekulációval, hanem aprólékos kutató és leíró munkán alapuló marxista analízissel lehet megoldani. Nem feladatunk felsorolni, hogy milyen óriási lehetőségek várnak a magyar nyelvészekre elméleti munkájuk terén: anyanyelvünk másrendszerbeli nyelvek között beágyazottan élő, ugyanakkor igen régi és fejlett írásbeliséggel rendelkező nyelv, amely ezeknek a speciális körülményeknek összejátszása folytán rendkívül érdekes elméleti problémákat vet fel. Élőnyelv-kutatásunkat, tájnyelv-kutatásunkat új, lényeges problémákat rejtő kérdések elé állítja az a gyors kulturális felemelkedés, amelyen ma dolgozó népünk széles rétegei keresztülmennek. A népi demokrácia megteremtése, a néptömegek politikai aktivizálódása az aktív írásbeliség, a nyilvánosság előtti beszéd stb. óriási és rohamos kiterjedésével jár: nyelvtudományunk nemcsak megfigyelője kell, hogy legyen ezeknek a jelenségeknek, hanem a nyelvi jelenségek széleskörű tudatosításával, tudományos rendszerezésével, kritikájával hozzá is kell járulnia ahhoz, hogy nyelvünk rugalmasan fejlődjék és megfeleljen az új feladatoknak. Nyitva áll számunkra a környező országok nyelveinek és a magyarországi nemzetiségi nyelveknek anyaga és mindenekelőtt a hatalmas orosz nyelvi anyag. Igen kedvező helyzetben vagyunk a finn-ugor összehasonlító nyelvtan kidolgozásán kívül a finnugor-indoeurópai, török-indoeurópai rendszerközi összehasonlítás marxista eszközökkel való megközelítése szempontjából is. Mindez persze nem jelenti azt, hogy el kell hanyagolnunk a román, germán és a klasszikus „holt” indoeurópai nyelvek, a keleti nyelvek vizsgálatát: ezeknek a kutatási területeknek komoly tradíciójuk van Magyarországon és a marxista kutatási módszer csak gazdagíthatja ezeknek a területeknek az eredményeit. Mindezeket a területeket döntő segítség számunkra, hogy felhasználhatjuk a szovjet nyelvészet eredményeit, lámaszkodhatunk a szovjet tapasztalatokra.

Feljebb megpróbáltuk elsorolni, melyek azok a pontok, ahol a szovjet nyelvészet bekapcsolódik a szocialista gyakor-

latba. Azt hisszük, hogy megfelelő alkalmazásban ez a felsorolás a magyar nyelvtudományra nézve is érvényes.

A magyar nyelv, nemzetiségi nyelveink és az élő idegen nyelvek tanítása terén sürgősen, multhatatlanul modernizálnunk kell iskolai tanításunkat; ez a modernizálás, a pedagógusokkal való szoros együttműködésben elsősorban nyelvészeink feladata. A magyar iskolásgyermekeknek úgy kell saját anyanyelvüket és az idegen nyelveket tanítanunk, — itt persze elsősorban az oroszra gondolunk — hogy megtanulják értékelni a formák sokféleségét, megtanulják meglátni a nyelven keresztül az illető nyelvet beszélő nép történetét, a formák különbözősége mögött az emberi gondolkodás azonos törvényszerűségeit; iskolásgyermekünknek meg kell ismerni és meg kell tanulni értékelni azokat a különböző, karakterisztikus, nemzeti technikákat és formákat, amelyeken keresztül az azonos jellegű tudati tartalom kifejeződik. Mindez nemcsak a pedagógiai szempontból érdekesebb, hatásosabb nyelvtanulás, hanem egyben a proletár internacionalizmus szellemében való nevelés kérdése is.

Fent utaltunk arra, hogy milyen nagy feladatai vannak nyelvtudományunknak nyelvünk fejlesztése, a tudatos nyelv-ápolás terén.

A magyar köztudatban ma még nagyon mélyen gyökereznek az emberi gondolkodásra, öntudatra vonatkozó vallásos-mítikus, idealista előítéletek. A magyar nyelvtudománynak hozzá kell járulnia ahhoz, hogy a nyelvtanuláson keresztül is felszámolódjanak ezek az előítéletek.

A polgári pszichológia megszámlálhatatlan sok és egyformán reakciós irányzatának ma még rendkívül erős a befolyása tudományos közgondolkodásunkra és olesó „vulgarizált“ formákon keresztül olvasóközönségünk egy részére. Igen fontos szerep vár a marxista nyelvtudományra a polgári pszichológia, különösen a polgári gondolkodáspszichológia elleni harcban.

A magyar irodalomtörténetírásban és irodalmi kritikában néha még kísértenek a formalista, pszichológista polgári stílus-kutatás módszerei. A marxista nyelvészet feladata, hogy valóban tudományos stílus-kutatási módszer meghonosításával hozzájáruljon a marxista irodalomtörténészek és esztétikusok munkájához. Történészeink számára is hatalmas segítséget nyújthat

majd a magyar nyelvtudomány, ha valóban marxista-leninista tudománnyá fejlődik; eddig az ősnyelv-teória különböző formái inkább ártottak, mint használtak történészeinknek és pozitívumot csak néhány sovány szótörténeti adat jelentett: nem szükséges részletezni, mit jelentene történészeink számára a valóban dialektikus jelentéstörténet kidolgozása, a magyar nyelv történeti fejlődésében tükröződő tudatkategória-fejlődés tudományos elemzése, az osztályharc nyelvi tükröződésének vizsgálata stb.

Mindezeknek a terveknek és feladatoknak részletes kidolgozása a különböző területeken dolgozó specialisták feladata, a Magyar Tudományos Akadémia irányítása mellett. Nyilvánvaló, hogy az a felsorolás, az az elméleti fejtegetés, amelyet ebben a cikkben adni próbáltunk, a mi megfogalmazásunkban hiányos és vitatható lehet. Annyi azonban nem kétséges, hogy a döntő ideológiai fordulat esedékessé vált nyelvtudományunkban is. Nyelvészeinkre fontos gyakorlati funkciók betöltése vár, fontos elméleti kérdésekre kell feleletet adniok, mindezt azonban csak akkor tehetik meg, ha munkájukban a szovjet nyelvészet példáját követve, annak eredményeire támaszkodva a marxizmus-leninizmus módszertani elveit alkalmazzák. Népünk nagy vezére, Rákosi Mátyás múlt év május 31-i beszédében a kultúrfront kérdéseiről szólt, és beszédének ez a része teljes mértékben vonatkozik ránk, nyelvészekre is: mi sem engedhetjük meg, hogy tudományunk az ideológiai harc frontján rés, támadható, gyenge pont legyen.

HERMAN JÓZSEF.